

УДК 811.161.2

ЩОДО МОРФОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ ОСОБОВИХ ІМЕН-КОМПОЗИТ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Дехтярева Е.В., Супрун А.В.

*Таврійська академія Кримського федерального університету імені В. І. Вернадського, Сімферополь
E-mail: dehtaryova@rambler.ru, aljona-suprun@mail.ru*

У статті розглянуто і проаналізовано структурні типи особових імен-комполітів. На матеріалі українських антропонімічних словників досліджено їх словотвірні моделі. Спираючись на існуючий лінгвістичний досвід, виявлено та обґрунтовано взаємозв'язок семантичного та морфологічного аспектів під час аналізу композитних антропонімів.

Ключові слова: власні імена, імена-комполіти, антропоніміка, морфологічна структура

ВСТУП

До сучасного стану розвитку українська антропонімія пройшла довгий і складний шлях. Власні імена людей стали об'єктом наукових досліджень десь у другій половині минулого сторіччя. Нині українська антропоніміка переживає період бурхливого розвитку і є одним із динамічних напрямків ономастики. З-поміж основних лінгвістичних проблем антропоніміки дослідженню підлягають морфемна будова, етимологія та лінгвогеографічні особливості особових імен (В. О. Горпинич, С. М. Медвідь-Пахомова, П. П. Чучка), словотвірна специфіка (Л. Л. Гумецька, А. М. Залеський, О. Д. Неділько), аспекти семантичної класифікації (І. Д. Сухомлин, М. Л. Худаш, П. П. Чучка), історичні передумови виникнення антропонімів (А. П. Непокупний, Р. І. Осташ, А. М. Поповський). Власне питання специфіки слов'янських особових імен-комполіт висвітлене у працях Д. Г. Бучко, М. О. Демчук, І. М. Железняк, А. Ф. Литвиної, С. М. Медвідь-Пахомової, А. Ф. Міхіної, Р. І. Осташа, Л. Р. Осташ, Ф. Б. Успенського, П. П. Чучки.

Поруч із дослідженнями видатних лінгвістів у галузі української антропоніміки залишається низка дискусійних і малодосліджених питань, які чекають наукового розв'язання, зокрема питання морфологічної структури особових імен-комполіт (далі ОІК) в українській мові. Незрозумілість етимологічного значення багатьох слов'янських ОІК викликає значні труднощі щодо морфологічної інтерпретації, особливо під час співвіднесення тих чи інших складових компонентів з частинами мови.

Мета – проаналізувати морфологічну структуру українських ОІК, визначити структурні типи, коротко описати способи і засоби деривації українських автохтонних особових імен.

Матеріалом для дослідження стали антропоніми, вписані зі словників Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківської “Власні імена людей” та І. І. Трійняка “Словник українських імен”, які містять найбільш поширені в офіційному вжитку імена, що

функціонували в ХХ ст. або мають місце в сучасному антропоніміконі українців. Картотека нараховує 94 одиниці чоловічих і 57 одиниць жіночих імен.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Складне питання лексичного значення вимагає окремого детального вивчення, однак необхідно зазначити, що автохтонні особові імена, поки не архаїзувалися, несли у собі суттєве змістове навантаження [7, с. 6]. Особливо це стосується ОІК, яким передувало ціле розгорнуте речення або словосполучення, що, як правило, містило побажання людині або характеристику її зовнішності, поведінки і статусу. За словами І. М. Желєзняк, “тут діяв загальний закон максимальної економії формальних ознак слова: найкоротшою формою вираження складної думки-побажання є композит” [2, с. 57].

Для того, щоб відновити первинний зміст ОІК, необхідно розуміти лексичне значення його компонентів і встановити синтаксичний зв'язок між ними. Однак часто саме на цьому етапі дослідження виникають труднощі, пов'язані із визначенням частиномовної приналежності першої і другої основ композита. З цього приводу вірно зазначає І. М. Желєзняк, що в “період виникнення слов'янських антропонімічних композит слова не мали тої граматичної диференціації, яку ми спостерігаємо в історичні часи. Треба гадати, що на певному етапі розвитку індоєвропейських мов корінь (особливо в складі композити) міг мати значення предметності, якості, а також дії” [1, с. 46].

У результаті аналізу досліджуваних одиниць з'ясовано, що в препозиції найбільш поширеними є вербальні, ад'єктивні і субстантивні компоненти.

1. Вербальні компоненти:

Бор- (*бороти* “бороти” [1, с. 47]), **Брон-** (п. *bronī[ć]* “захищати, оберігати” [5, с. 43]), **Бряч-** (*брякати* “брязкати” [4, с. 73]), **Буд-** (“будити” [5, с. 43]), **Вел-** (*велии* “великий” [4, с. 81]), **Влад-/Волод-**(*владати* “володіти” [1, с. 46]), **Гор-** (*горѣти* “горіти” [1, с. 47]), **Град-** (*град* “місто” [4, с. 104]), **Грим-** (“гриміти” [4, с. 105]), **Дзвен-** (“дзвеніти” [5, с. 132]), **Із-** (*изяти* “взяти, брати” [4, с. 147]), **Каз-** (*казити* “псувати, спотворювати” [1, с. 47]; п. *kazić* “нищити, руйнувати” [5, с. 66]), **Квіт-** (“квітнути, квіт” [5, с. 148]), **Мсти-** (*мъстити* “мстити” [1, с. 46]; “помста” [5, с. 80]), **Рад-** (*радѣти* “піклуватися” [5, с. 94]), **Род-** (“родити” [4, с. 241]), **Рост-** (“рости” [5, с. 95]), **Стан-** (*стати* “стати, настати” [1, с. 47]); п. *stanąć* “стати” [5, с. 100]), **Твор-** (“творити” [4, с. 264]).

2. Субстантивні компоненти:

Благ- (цсл. *Благо* “добро” [1, с. 47]), **Бог-** (*богъ* “бог, щастя, доля” [1, с. 47]), **Брат-** (*брат* “брат” [1, с. 47]), **Вір-** (“віра” [5, с. 47]), **Волод -** (**voldъ* “влада” [5, с. 48]), **Гост-** (*гость* “гість” [1, с. 47]), **Злат-** (“злато” [5, с. 141]), **Зор-** (“зоря” [5,

с. 141]), **Люд-** (*люд* “народ” [1, с. 47]), **Меч-** (п. *miecz* “меч” [5, с. 76]), **Мир-** (*мир* “спокій, згода” [1, с. 47]; “мирний, мир” [5, с. 78]), **Рат-** (“ратний, рать” [5, с. 94]), **Слав-** (*слава* “честь, похвала, слава” [1, с. 47]), **Труд-** (“труд” [6]), **Че-** (п. *cześć* “честь” [5, с. 108]).

3. Ад’єктивні компоненти:

Више- (*выше* “високий” [4, с. 92]), **Добр-** (*добрь* “добрий” [1, с. 47]; “добрий, добро” [5, с. 56]), **Драг-** (*драгь* “дорогий, почесний, шанований” [1, с. 47]), **Іст-** (“істина, істинний” [4, с. 154]), **Лад-** (*ладний* “гарний” [4, с. 171]), **Люб-** (*любь* “милий, любимий, приємний” [1, с. 47–48]; “любов” [5, с. 73]), **Мил-** (*миль* “дорогий, милий, любимий” [1, с. 48]), **Остр-** (*острый* “гострий, швидкий” [1, с. 47]), **Рад-** (*радь* “радісний, благородний” [1, с. 48]), **Світ-** (“світлий” [5, с. 97]), **Свят-** (*святъ* “святий, благочестивий” [1, с. 47]), **Тверд-** (“твердий” [4, с. 264]), **Тих-** (“тихий” [4, с. 267]), **Яр-** (*ярь* “лютий, енергійний, сильний” [1, с. 47]; “ярий” [5, с. 113]).

В окрему групи виділено ад’єктивні компаративні форми основ: **Боле-** (*боліе* “більше, краще” [1, с. 48]; *болѣ* “більше” [5, с. 43]), **Вац-** (ч. *vęce* “більше” [5, с. 46]), **В’яче-** (*вяче* “більше” [1, с. 48; 5, с. 50]).

4. Пронімінальні компоненти:

Все- (*весь* [1, с. 48; 5, с. 49]).

За словами І. І. Ковалика, інформація концентрується передусім на початку імені, а кінцеві частини є менш навантаженими інформативною функцією [3, с. 218]. Вірогідно, що цим можна пояснити значно меншу різноманітність основ у постпозиції.

Серед досліджуваних одиниць у постпозиції виявлено субстантивні, вербальні та ад’єктивні компоненти:

Субстантивні: **-гор** (“гора” [5, с. 97]), **-гост** (*гость* “гість” [1, с. 47]), **-дар** (*дарь* “данина, жертва” [1, с. 47]), **-зар/-зір** (рос. “зоря” [5, с. 197]); **-мир** (*мир* “спокій, згода” [1, с. 47]), **-полк** (*пѣлкь* “військо, загін” [1, с. 47]; “військо, похід” [5, с. 113]), **-слав** (*слава* “честь, похвала, слава” [1, с. 47]).

Вербальні: **-вид** (*видѣти* “бачити” [1, с. 47]), **-волод** (*владати* “володіти” [5, с. 49]), **-дан** (“даний” [5, с. 42]), **-мисл** (*мыслити* “мислити, думати” [1, с. 46]; “мислити, мисль” [5, с. 56]).

Ад’єктивні: **-люб** (*любь* “милий, любимий, приємний” [1, с. 47–48]), **-мил** (*миль* “дорогий, милий, любимий” [1, с. 48]), **-мир** (**тѣрь* “великий” [5, с. 43]).

Деякі компоненти вживаються як у препозиції, так і у постпозиції: **Люб-/люб**, **Мир-/мир**, **Слав-/слав**, **Мил-/мил**: *Любомисл* [5, с. 73] – *Мирлюб* [4, с. 199], *Мирслав* [5, с. 78] – *Славомир* [5, с. 99], *Милослав* [5, с. 78] – *Людмила* [5, с. 155].

Окрім семантики компонентів ОІК, у встановленні первинного змісту допомагають морфологічні закономірності їхнього творення, зокрема інтерфікси в структурних типах композит. У якості інтерфіксів в українських ОІК виступають голосні **и, і, о, у, е**. Найбільш уживаними серед них є **є, о** та **и**.

Використання певного голосного в ролі інтерфікса в ОІК мотивується частиномовною приналежністю їх основ. Так, інтерфікс **и, і** поєднують дві основи, перша з яких є дієслівною: *Боримир, Борислав, Ростислав, Творимир, Дзвенимира* та ін. В іменах-композитах, перша частина яких є іменниковою або прикметниковою, сполучними голосними виступають **о, е, у**: *Благослав, Драгомир, Яролюб, Яромир, Любомила; Болеслав, Всеволод, Зоресвіт, Богуславощо*.

Серед українських ОІК зустрічаються й утворені без участі інтерфікса: *Богдан, Вацлав, Войтех, Людмил, Ратмир, Славмир* тощо.

ОІК радянського походження, як правило, не мають у своїй структурі інтерфіксів, тому що утворені не основоскладанням, а шляхом скорочення слів: *Вілен* (скор. від *Володимир Ілліч Ленін* [5, с. 47]), *Ревмир* (скор. від рос. *революція мировая* [4, с. 264]).

Аналіз словотворчих типів ОІК дає можливість особливо чітко прослідкувати взаємообумовленість їхніх складників й уточнити їхню семантику.

Українські особові імена-композити не дуже різноманітні за своєю будовою. Серед досліджуваних імен-композит було виділено такі структурні типи: **субстантивно-субстантивні**: *Вірослав* [5, с. 47], *Славомир* [5, с. 99]; **субстантивно-ад'єктивні**: *Боголіп* [6], *Людмила* [5, с. 155]; **субстантивно-вербальні**: *Богдан* [5, с. 42], *Гостомисл* [5, с. 53]; **ад'єктивно-субстантивні**: *Остромир* [5, с. 88], *Святогор* [5, с. 97]; **ад'єктивно-ад'єктивні**: *Добромил* [6]; **ад'єктивно-вербальні**: *Добромисл* [5, с. 56]; **вербально-субстантивні**: *Борислав* [5, с. 43], *Будимир* [5, с. 43]; **проніміально-субстантивні**: *Всемир* [5, с. 49]; **проніміально-ад'єктивні**: *Всемир* [6]; **проніміально-вербальні**: *Всеволод* [5, с. 49].

Найбільш продуктивними серед них є структури типу “іменник + іменник”, “прикметник + іменник”, “дієслово + іменник”.

Враховуючи неоднозначність інтерпретації етимологічного значення ОІК, які своїм корінням сягають праслов'янської доби, наведену класифікацію можна вважати умовною, оскільки, як вже зазначалося, у період виникнення антропонімів цього типу слова мали відмінну від сучасної граматичну диференціацію. Однак, як бачимо, семантика більшості ОІК залишається зрозумілою носіям мови й на сучасному етапі її розвитку. Аналіз словотворчих типів ОІК дає можливість особливо чітко прослідкувати взаємообумовленість їхніх складників й уточнити їхнє етимологічне значення.

ВИСНОВКИ

Отже, українські ОІК, як правило, складаються із субстантивних, ад'єктивних або вербальних компонентів, рідко – з проніміальних, у препозиції; а також субстантивних, рідше – ад'єктивних або вербальних, у постпозиції. Зазвичай частини складного імені поєднуються за допомогою інтерфіксів: **и, і** в іменах з

вербальним компонентом у препозиції та *о, е, у* в іменах з субстантивним або ад'єктивним компонентом у препозиції; рідше основи поєднуються безпосередньо без інтерфіксу. На відміну від дохристиянських ОІК, утворених основоскладанням, багатокомпонентні імена ХХ ст. є результатом скорочення кількох слів. Дослідження структурних та дериваційних особливостей композитних імен, їх генези потребує подальших наукових пошуків.

Список літератури

1. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVII ст. / М. О. Демчук. – К.: Наукова думка, 1988. – 172 с.
2. Железняк І. М. Антропоніми з усіченим другим компонентом композита в сербохорватській мові / І. М. Железняк // Мовознавство, 1971. – №1. – С.57–67.
3. Ковалик І. І. Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення). – В кн.: Територіальні діалекти і власні назви / І. І. Ковалик. – К.: Наукова думка, 1965. – С. 216–225.
4. Петровский Н. А. Словарь русских личных имен / Н. А. Петровский. – М.: Русские словари: Астрель: АСТ, 2005. – 477 с.
5. Скрипник Л. Г. Власні імена людей / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К.: Наукова думка, 1996. – 335 с.
6. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К.: Довіра, 2005. – 509 с.
7. Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Ужгород: Ліра, 2011.

О МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ ЛИЧНЫХ ИМЕН-КОМПОЗИТОВ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Дехтярева Е.В., Супрун А.В.

В статье рассмотрены и проанализированы структурные типы личных имен-композигов. На материале украинских антропонимических словарей исследованы их словообразовательные модели. Опираясь на существующий лингвистический опыт, выявлена и обоснована взаимосвязь семантического и морфологического аспектов во время анализа композитных антропонимов.

Ключевые слова: имена собственные, имена-композигов, антропонимика, морфологическая структура.

CONCERNING THE MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF THE COMPOSITE PROPER NAMES IN UKRAINIAN

Dekhtyareva E. V., Suprun A. V.

The article considers the basic questions of morphological structure of the personal composite names. On the material of anthroponymical Ukrainian dictionary its word-formative models was researched. Based on the existing linguistic experience, it was discovered and proved interrelation of semantic and morphological aspects in the analysis of composite anthroponyms.

Key words: proper name, composite proper name, anthroponimics, morphological structure.